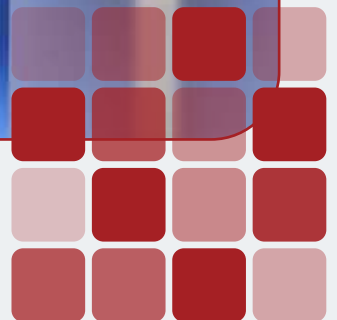


TRUMP-AVRUPA BİRLİğİ VE İSRAİL-FİLİSTİN UYUŞMAZLIğI



TAYLAN ÖZGÜR KAYA





Telif Hakkı

Ankara - TÜRKİYE ORSAM © 2018

Bu çalışmaya ait içeriğin telif hakları ORSAM'a ait olup, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca kaynak gösterilerek kısmen yapılacak makul alıntılar dışında, hiçbir şekilde önceden izin alınmaksızın kullanılamaz, yeniden yayımlanamaz. Bu çalışmada yer alan değerlendirmeler yazarına aittir; ORSAM'ın kurumsal görüşünü yansıtılmamaktadır.

ISBN : 978-605-9157-29-2

Ortadoğu Araştırmaları Merkezi

Adresi : Mustafa Kemal Mah. 2128 Sk. No: 3 ankaya, ANKARA

Telefon: +90 (312) 430 26 09 Faks: +90 (312) 430 39 48

Email: orsam@orsam.org.tr

Fotoğraflar: Associated Press

Trump-Avrupa Birliği ve İsrail-Filistin Uyuşmazlığı

Yazar Hakkında

Taylan Özgür Kaya

2001 yılında Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünden lisans, 2004 yılında ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalından yüksek lisans ve 2010 yılında ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalından doktora derecesini almıştır. Halen Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde Dr. Öğr. Üyesi olarak görev yapmaktadır. Yazarın, AB Dış Politikası ve AB'nin Orta Doğu Barış Sürecindeki rolü ile ilgili makaleleri ve IB Tauris Publishers tarafından basılan "The Middle East Peace Process and the EU: Foreign Policy and Security Strategy in International Politics" başlıklı bir kitabı bulunmaktadır.

İçindekiler

Giriş	3
1970’li ve 1980’li Yıllarda AT Üyesi Devletlerin Arap-İsrail Uyuşmazlığına Yönelik Ortak Politika Oluşturma Çabaları ve ABD’nin Tutumu	3
1990’lı Yıllarda Madrid Barış Süreci Sonrasında AB ile ABD’nin Uyuşmazlığa Yönelik Yaklaşımlarındaki Yakınlaşma	8
Trump’ın Kudüs Kararına Karşı AB’nin Tutumu	12
Sonuç.....	15
Kaynakça.....	17
Sonnot	18

Giriş

ABD Başkanı Donald Trump'ın son dönemde izlediği politikalar neticesinde ikili ticari ilişkiler, İran ile yapılan nükleer anlaşma gibi meselelerde ABD ve AB (Avrupa Birliği) arasında yaşanan ayrışma Trump'ın Kudüs'ü İsrail Devletinin başkenti olarak tanıma ve Tel Aviv'deki ABD büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı sonrasında yeni bir boyut kazanmıştır. Batı Avrupalı devletlerin o dönemki ismiyle Avrupa Topluluğu (AT) çerçevesinde Arap-İsrail ya da İsrail-Filistin Uyuşmazlığının çözümüne yönelik ortak bir politika geliştirmeye başladığı 1970'li yılların başlarından itibaren AB ve ABD'nin sorunun çözümüne yönelik politikaları bazı dönemlerde tam bir uyum içindeyken bazı dönemlerde de ayrılmıştır. Trump'ın son Kudüs kararı sonrasında AB'nin Kudüs'ün statüsünün tek taraflı olarak değiştirilmesine karşı koymuş olduğu tavır ve Kudüs'ün hem Filistin hem de İsrail devletinin başkenti olacağına dayalı iki devletli çözüme olan bağlılığı iki aktörün uyuşmazlığa yönelik yaklaşımlarındaki yeni bir ayrışmayı gözler önüne sermiştir. Bu çalışma, 1970'li yılların başlarında bu yana her iki aktörün sorunun çözümüne yönelik yaklaşımlarındaki benzerlik ve ayrışmaları göz önüne seren bir analiz sunmayı amaçlamaktadır. İlk bölümde 1970'li ve 1980'li yıllarda Batı Avrupalı devletlerin AT çerçevesinde ABD'den bağımsız ortak bir politika hatta 1980'lerin başında barış inisiyatifi geliştirme çabaları ve ABD, İsrail ve Arapların buna yönelik tepkileri ele alınacaktır. İkinci bölümde 1990'lı yıllarda Madrid Konferansı ile başlayan barış süreci ve 2000'li yıllarda Orta Doğu Dörtlüsünün oluşturulması ile AB ile ABD'nin soruna yönelik yaklaşımlarındaki yakınlaşma ele alınacaktır. Son bölümde ise Trump'ın Kudüs kararı sonrasında Birlik ve ABD arasındaki ayrışma ve bunun Orta Doğu'da halen askıda bulunan barış sürecinin geleceğini nasıl etkileyeceği üzerinde durulacaktır.

1970'li ve 1980'li Yıllarda AT Üyesi Devletlerin Arap-İsrail Uyuşmazlığına Yönelik Ortak Politika Oluşturma Çabaları ve ABD'nin Tutumu

1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başlarında Batı Avrupalı devletlerin Orta Doğu'daki enerji kaynakları ve özellikle petrole olan bağımlılıkları Orta Doğu'daki barış, istikrar ve güvenliğin korunmasını bu devletler için hayati önemde bir konu haline getirmiştir. Özellikle Orta Doğu petrolünün uygun fiyatlarla ve kesintisiz bir şekilde Batı Avrupa'ya akışı Batı Avrupalı devletlerin enerji arz güvenlikleri açısından büyük önem arz etmekteydi. Bu nedenle de Arap-İsrail Uyuşmazlığı gibi bölgenin barış, istikrar ve güvenliği ve dolayısıyla AT üyesi devletlerin Orta Doğu petrolüne sorunsuz bir şekilde erişimine yönelik büyük tehdit oluşturan bir meselenin çözümü AT üyesi devletler açısından stratejik bir öncelik haline gelmiştir. Bu da AT üyesi devletlerin 1960'lı yılların sonunda sorunun çözümüne yönelik ortak bir Avrupa politikası geliştirme kararının arkasındaki en önemli etken olmuştur. Bunun yanında, bu dönemde Charles De Gaulle liderliğindeki Fransa dönemin iki süper gücü olan ABD ve Sovyetler Birliğinden bağımsız olarak Avrupa'yı kendi liderliğinde üçüncü bir güç olarak ortaya çıkarma arayışına girişmiştir. Bu çerçevede AT üyesi devletler, Fransa'nın etkisiyle 1970'li yıllarda Orta Doğu'daki süper güç tekelini kırmaya yönelik politikalar izlemeye başlamış ve bölge ülkeleriyle özel ilişkiler kurarak, bölgedeki iktisadi ve siyasi etkilerini artırarak gerek Sovyetlerin bölgeye nüfuz etmesini gerekse ABD'nin bölge ülkelerinin Batı ile ilişkilerini tekeline almasını önlemeye çalışmışlardır.¹

Ancak ilk etapta farklı geleneklere, Orta Doğu bölgesinde farklı çıkarılara ve gerek İsrail gerekse Arap ülkeleri ile farklı yoğunlukta ilişkilere sahip olan Avrupalı devletlerin Arap-

İsrail Uyuşmazlığına yönelik ortak bir tutum geliştirmeleri kolay olmamıştır. Özellikle 1967 Arap-İsrail Savaşı ya da Altı Gün Savaşı esnasında altı üye devletin birbirinden farklı tutumtakımlarını bu işin ne kadar zor olduğunu gözler önüne sermiştir. Savaş esnasında Fransa Arap yanlısı bir tutum benimserken, Almanya tarafsızlığını ilan etmesine rağmen İsrail'i desteklemiş, İtalya kendi içinde bölünürken, Belçika ve Lüksemburg BM çerçevesinde bir çözüme destek vermiş, Hollanda ise İsrail'i desteklemiştir.² Savaş esnasında ortak bir tutum geliştiremeyip Altı Gün Savaşı gibi önemli bir uluslararası meseleye etkin bir şekilde tepki veremeyen AT üyesi devletler, 1970'li yılların başında dış politika konularında aralarındaki eşgüdümü artıracak bir eşgüdüm ve karşılıklı danışma mekanizması olan Avrupa Siyasi İşbirliğini başlatmışlardır. Bundan sonra, AT üyesi devletler 1970'li yıllar boyunca devam edecek ve 1980 yılında ilan edilen Venedik Deklarasyonu ile zirveye ulaşacak Arap-İsrail sorununa yönelik ortak bir pozisyon geliştirme sürecine girmişlerdir.

Bu yönde atılmış ilk adım 13 Mayıs 1971 tarihinde AT üyesi devletlerin dışişleri bakanlarının üzerinde anlaştıkları Schumann³ Belgesi olmuştur. Schumann Belgesi AT üyesi devletlerin Arap-İsrail sorununa yönelik bağımsız ve ortak pozisyon geliştirme çabalarının ilk adımı olmuştur. Belge, temelde BM Güvenlik Konseyinin 242 sayılı kararını temel almakta ve 1967 sınırları temelinde uluslararası bir gücün konuşlandırılacağı askerden arındırılmış bir bölge oluşturulmasını, küçük sınır düzenlemeleriyle İsrail'in 1967 Savaşında işgal ettiği topraklardan çekilmesini, Kudüs'ün uluslararası bir statüye kavuşturulmasını, Doğu Kudüs'ün egemenliği konusunda herhangi bir nihai düzenlemenin ertelenmesini ve Arap mültecilerin topraklarına geri dönme ya da kayıplarının tazmin edilmesi tercihlerinin sunulmasını öngörmekteydi.⁴ Bu belgenin Alman basınına sızması sonrası İsrail tarafı sert bir tepki göstermiş ve Avrupalıların gelecekteki herhangi bir barış girişiminde yer

almalarına karşı olacaklarını ilan etmişlerdir. Daha sonraki deklarasyonlarla da İsrail'in bu AT karşıtı tavrı daha da pekişmiş ve İsrail yönetimleri ve kamuoyu AT'yi Arap ve Filistin yanlısı bir aktör olarak nitelemeye ve bu nedenle de tarafsız bir arabulucu olamayacağını savunmaya devam etmişlerdir.

Ekim 1973'teki Yom Kippur Savaşı ve sonrasında Arap ülkelerinin uyguladığı petrol ambargosu AT üyesi devletleri ciddi anlamda olumsuz etkilemiş ve bu konjonktürde AT liderleri Arap-İsrail Uyuşmazlığı konusunda 6 Kasım 1973 tarihli Brüksel deklarasyonunu ilan etmişlerdir. Bu deklarasyon Fransa'nın ve petrol ambargosunun da etkisi ile biraz daha Arap yanlısı olarak kaleme alınmış ve AT devletleri ilk kez 'Arap Mülteciler' sözcüğü yerine Filistinliler sözcüğünü kullanmış ve Filistinlilerin meşru haklarını tanımışlardır.⁵ Buna ek olarak AT devletleri güç kullanılarak toprak kazanımının kabul edilmezliğini vurguladıktan sonra İsrail'in 1967 Savaşında işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.⁶

AT üyesi devletlerin 1970'li yıllarda Arap-İsrail Uyuşmazlığına yönelik ortak bir pozisyon bir nevi bir müktesebat oluşturma sürecinin diğer bir halkası AT liderlerinin 29-30 Haziran 1977 tarihlerinde Londra'da gerçekleştirdikleri zirvede üzerinde uzlaştıkları Londra Deklarasyonudur. Bu deklarasyon ile AT üyesi devletler, Arap-İsrail Uyuşmazlığının tek çözümünün Filistin halkının bir anavatanı sahip olma hakkının tanınması olduğunu vurgulayarak Filistin meselesini Arap-İsrail Uyuşmazlığının merkezine yerleştirmişler ve Filistin halkının temsilcilerinin barış görüşmelerine katılması konusunda çağrıda bulunmuşlardır. Londra Deklarasyonunda AT üyesi devletler her ne kadar İsrail'in güvenli ve tanınmış sınırlar içerisinde var olma hakkının Arap devletleri tarafından tanınması gerektiği vurgusunu yapmış olsalar da deklarasyonun Arap ve Filistin yanlısı tonu öne çıkmaktaydı. Bu da İsrail tarafını ciddi anlamda rahatsız etmişti. İsrail, özellikle Filistinlilere bir anavatan

verilmesi ve Filistinlilerin barış müzakerelerine diğer egemen devletlerle eşit statüde katılması fikrine sert bir şekilde karşı çıkmıştır.

Londra Deklarasyonu esasında AT üyesi devletlerin Arap-İsrail Uyuşmazlığının çözümüne yönelik olarak başlatmak istediği bir inisiyatifin ilk adımı olarak düşünülmekteydi ancak 1977 sonbaharında yaşanan önemli bir gelişme AT üyesi devletlerin planlarını bozarken ABD'nin sorunun çözümünde başat bir aktör olarak yükselişinin önünü açmıştır. 19 Kasım 1977'de Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın İsrail ziyareti ile başlayan Mısır-İsrail barış süreci ABD arabuluculuğunda yürütülen müzakerelerle devam etmiş ve 17 Eylül 1978'de imzalanan Camp David Antlaşması ile sonuçlanmıştır. Camp David süreci ABD'yi Arap-İsrail sorununun çözümünde başat bir

yönetimi ele geçirmesi ya da bu güçlerin radikal Arap milliyetçileri ile işbirliği yaparak Batı karşıtı rejimler oluşturmalarıydı.⁷ Bu açıdan da ABD'nin temel önceliği Arap-İsrail sorununun yarattığı istikrarsızlığın bir an önce çözümlenmesiydi. Bu dönemde Sovyetlerin Mısır ve Suriye'ye nüfuz etmeye başlamaları da ABD'nin endişelerinin boş olmadığını göstermekteydi. Bu nedenle de ABD gerek 1967 Savaşı gerekse 1973 Savaşına acil bir şekilde müdahil olarak taraflar arasında ateşkes sağlanması noktasında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, bu dönemde Sovyetlerin Mısır ve Suriye gibi Arap devletleri ile yakın ilişkiler geliştirmeleri ABD'nin gözünde İsrail'i bölgede Sovyetlere ve komünizme karşı mücadelede en önemli müttefik haline getirmiştir. Bu açıdan da Uyuşmazlığa yönelik yaklaşımlarında ABD

“Camp David süreci ABD'yi Arap-İsrail sorununun çözümünde başat bir aktör yaparken AB'yi de marjinal bir aktör konumuna getirmiştir.”

aktör yaparken AB'yi de marjinal bir aktör konumuna getirmiştir. Bu noktada ABD'nin 1970'li yıllarda sorunun çözümüne yönelik yaklaşımına değinmek bunun AT üyesi devletlerle benzeşen ve farklılaşan yönlerini ortaya koymak gerekmektedir.

Bu dönemde Orta Doğu bölgesi sadece sahip olduğu geniş enerji kaynakları açısından değil aynı zamanda Soğuk Savaş ortamında Sovyetler Birliği ile yürütülen mücadelede önemli bir cephe olması açısından da stratejik önemdeydi. ABD, Sovyetlere ya da komünizme karşı izlediği küresel çevreleme politikasında Orta Doğu'yu önemli bir cephe olarak görmekteydi. ABD'nin temel önceliği Sovyetlerin, Arap-İsrail sorununun yarattığı istikrarsızlığı fırsat bilerek bölgeye nüfuz etmesini önlemektir. Washington'daki politika yapıcılara göre Orta Doğu'daki Amerikan çıkarlarına yönelik en büyük tehdit bölgeye doğrudan bir Sovyet askeri müdahalesi ya da yerel komünist güçlerin

en önemli müttefiki olarak gördüğü İsrail'i kaybetmemek adına İsrail'in bölgedeki güvenlik endişeleri ve çıkarlarına öncelik veren bir nevi İsrail yanlısı bir yaklaşım benimsemiştir.

Yom Kippur Savaşı sonrası dönemde, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın 1973 sonbaharı ve 1974 yazı arasında Arap devletleri ve İsrail arasında yürüttüğü mekik diplomasisi sonuçlarını vermiş ve Mısır ve İsrail arasında 18 Ocak 1974 and İsrail ve Suriye arasında da 31 Mayıs 1974'te ateşkes anlaşmaları imzalanmıştır. İsrail ve Mısır arasında süreç devam etmiş 1975 Eylülünde Sina II olarak adlandırılan anlaşma iki devlet arasında imzalanmıştır. Bu dönemde AT üyesi devletler, sorunun Filistinliler de dahil bütün tarafların katıldığı kapsamlı ve çok taraflı bir uluslararası barış konferansı ile çözülmesi gerektiğini savunurken ABD, Uyuşmazlığa taraf olan devletlerin ikili bir şekilde yürütecekleri diplomatik müzakereler sonucu imzalanacak anlaşmalarla sorunun adım

adım çözümleri gerektiğini savunmaktaydı. Kissinger'ın mekik diplomasisi sonucu İsrail-Mısır ve İsrail-Suriye arasında imzalanan anlaşmalar ve Camp David süreci bunun en iyi örnekleriydi. Ayrıca, AT üyesi devletler Filistin meselesini Uyuşmazlığın çözümü için elzem görürken Camp David Sürecindeki Amerikan yaklaşımı Filistin meselesini ikinci plana atmaktaydı. Camp David Anlaşmasında Filistinlilere bir anavatan sağlanması yerine sadece Batı Şeria ve Gazze'deki Filistinlilere bir otonomi verilmesi öngörülüyordu. Esasında dönemin ABD başkanı Jimmy Carter, ilk göreve başladığı zamanlarda 1977 baharında Filistin sorununa bir çözüm bulunması ve Filistinliler'e bir anavatan sağlanması vurgusunda bulunmuş⁸ ve bu açıdan ABD başkanları içinde Filistinlilere bir anavatan sağlanması vurgusunda bulunan ilk başkan olmuştur. Ancak daha sonrasında Camp David Sürecinde İsrail'in Filistinlilere bir anavatan sağlanması fikrine karşı çıkmaları sonucu Filistinlilere otonomi önerilmesi ötesinde bir sonuca ulaşılammamıştır. Carter'ın başkanlığının ilk dönemlerinde Filistin sorununu

merkeze alan yaklaşımının, AT üyesi devletlerin Arap-İsrail Uyuşmazlığının çözümüne yönelik o dönemki tutumlarıyla bir uyum gösterdiğini de söyleyebiliriz.

AT üyesi devletler Camp David sürecine temkinli yaklaşmışlar, bir yandan ABD, Mısır ve İsrail tarafını böyle bir girişimden dolayı tebrik ederken diğer yandan bunun Filistinliler de dahil bütün tarafların katılacağı çok taraflı bir süreçle soruna adil, kapsamlı ve kalıcı bir çözüm bulunması yönünde atılmış ilk adım olması temennisinde bulunmuşlardır. Filistin halkına bir anavatan sağlanması gerektiği vurgusunu bir kez daha yapmışlardır. Ayrıca, 26 Mart 1979'da AT üyesi devletler ilan ettikleri diğer bir deklarasyonda İsrail'in işgal altındaki topraklardaki yerleşim politikasını kapsamlı bir barışa ulaşılabilme önündeki en büyük engel olarak tanımlamışlardır. AT üyesi devletlerin bundan sonraki süreçte de sürekli olarak İsrail'in işgal altındaki Filistin topraklarındaki yerleşim politikalarını eleştirmişler ve bunu barışın önündeki en büyük engellerden biri olarak nitelendirmeye devam etmişlerdir.



1979 sonbaharı ve 1980 ilkbaharında AT üyesi devletler Camp David sürecinin Arap-İsrail Uyuşmazlığına kapsamlı bir çözüm bulma konusunda istenen ilerlemeyi sağlama konusunda başarısız olduğu sonucuna varmışlar ve artık kendi Orta Doğu Barış inisiyatiflerini başlatma zamanının geldiğini düşünmüşlerdir. Bunun yanında bu dönemde Orta Doğu'da meydana gelen İran İslam Devrimi, İran-İrak Savaşı, Sovyetlerin Afganistan'ı işgali gibi bölgenin istikrarını tehdit eden dolayısıyla Topluluk üyesi devletlerin en büyük endişesi olan Avrupa'ya petrol akışını tehdit eden durumların ortaya çıkması Avrupalı devletlerin endişelerini artırmıştır. Yine bu dönemde Orta Doğu'nun güvenlik ve istikrarı ve bölgedeki Batı çıkarlarının tek güvencesi olarak görülen ABD'nin İran Krizi (ABD'nin Tahran büyükelçiliğinin işgali ve diplomatların rehin tutulması) ve yaklaşan ABD başkanlık seçimleriyle meşgul olması dolayısıyla bu sorumluluğu yerine getirme konusunda Batı Avrupalıların duyduğu şüphe yeni bir barış inisiyatifinin başlatılması konusunda AT üyesi devletlerin harekete geçmelerine neden olmuştur.⁹ Bu çerçevede de Topluluk üyesi devletler, bu inisiyatife temel oluşturacak yeni bir deklarasyonun hazırlığına girişmişlerdir.

Ancak bu dönemde yaklaşan seçimlerde Camp David sürecini seçim kampanyasında kullanmak isteyen ABD Başkanı Jimmy Carter, Camp David sürecine alternatif oluşturacak yeni bir süreci başlatacak bir deklarasyonun ilan edilmesini önleme konusunda AT üyesi devletlere baskı uygulamıştır.¹⁰ Yine benzer şekilde İsrail ve Mısır da Camp David sürecinden ayrı bir süreci kabul etmeyeceklerini ilan etmişlerdir. Bu baskılar altında AT liderleri 12-13 Haziran 1980 tarihlerinde Venedik'te gerçekleştirdikleri zirvede Venedik Deklarasyonunu ilan etmişlerdir. Bu deklarasyon ile AT üyesi devletler Orta Doğu'da kurulacak barışın iki temel ilke üzerine oturması gerektiğini vurgulamışlardır. Bunlardan ilki İsrail de dahil Orta Doğu'daki bütün devletler için varlığını sürdürme ve güvenlik hakkı; diğeri ise Orta Doğu'daki bütün halklar için adalet, yani Filistin halkının

meşru haklarının tanınmasıydı.¹¹ Böylece AT üyesi devletler, İsrail'in güvenlik ihtiyaçları ve Filistinlilerin haklarını barış sürecinin iki ana hedefi olarak belirleyerek dengeli ve kapsamlı bir yaklaşım benimsemişlerdir.¹² Bunun yanında Topluluk üyeleri bu deklarasyonla Filistin halkının kendi kaderlerini kendileri belirleme haklarını tanımışlar ve adil, kalıcı ve kapsamlı bir barış düzenlemesi için Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Filistin halkının önemli bir temsilcisi olarak barış müzakerelerine katılması gerektiğini vurgulamışlardır. Topluluk üyesi devletler, Kudüs'ün statüsünü tek taraflı olarak değiştirecek hiçbir girişimi kabul etmeyeceklerini ve şehrin statüsüne ilişkin herhangi bir anlaşmanın kutsal alanlara isteyen herkesin girişini garanti edecek bir temelde olması gerektiğini vurgulamışlardır. Bir kez daha İsrail'in işgal altında tuttuğu topraklarda izlediği yerleşim politikalarını kapsamlı bir barış düzenlemesinin önündeki en büyük engel ve uluslararası hukuk açısından da illegal olarak tanımlamışlar ve İsrail'i işgali bir an önce sona erdirmeye çağırılmışlardır. Venedik Deklarasyonu ile ortaya konan ilkeler AT günümüzdeki ismiyle AB'nin Arap-İsrail ya da İsrail-Filistin Uyuşmazlığına yönelik benimsediği politikanın temelini oluşturması açısından önemlidir.

Bu deklarasyona yönelik tepkileri inceleyecek olursak temelde ABD Camp David sürecinden ciddi bir sapma olarak görmediği deklarasyonu olumlu karşılarken İsrail tarafı çok sert tepki göstermiş ve dönemin İsrail Başbakanı Menachem Begin anlaşmayı 1938'deki Münih Anlaşması¹³ benzeri bir teslim olma, boyun eğme olarak tanımlamıştır. İsrail tarafı Camp David süreci dışında Avrupalı devletlerin başlatacağı herhangi bir barış inisiyatifinde de taraf olmayacağını ilan etmiştir. Bundan sonraki süreçte İsrail, 1991 yılında başlayan Madrid Barış Sürecine kadar geçen dönemde Avrupalıların herhangi bir barış inisiyatifinde yer almasına karşı çıkmıştır. Filistin tarafına gelecek olursak FKÖ de deklarasyonu yetersiz ve tatmin edici olmaktan uzak olarak tanımlamıştır. Buna göre, Filistin tarafı, deklarasyonun FKÖ'yü Filistin halkının

tek temsilcisi olarak ilan etmesi gerektiğini, BM Güvenlik Konseyinin 242 Sayılı kararında değişiklik yapılması ve mülteci sorununun Filistin meselesi olarak düzeltilmesi çağrısında bulunulması gerektiğini ve açık bir şekilde Camp David'in Orta Doğu'da kapsamlı bir çözüm için yeterli bir çerçeve sunamayacağıın ilan edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴ FKÖ, deklarasyonu Avrupalıların Amerikan baskısına boyun eğmesi olarak görmüşlerdir. Mısır ise Camp David'in hedefleri ile uyumlu gördüğu bu deklarasyonu olumlu karşılamıştır.

Bundan sonraki süreçte AT üyesi devletler kendi Orta Doğu barış inisiyatiflerini hayata geçirme girişimleri kapsamında Uyuşmazlığa taraf olan devletlerin görüşlerini almak amacıyla bölge ülkelerine ilki 1980 sonbaharı ikincisi ise 1981 ilkbaharında olmak üzere iki gerçekleri bulma misyonu göndermişlerdir. İlk misyon olan Thorn misyonu, Lüksemburg Dışişleri Bakanı ve aynı zamanda AT dönem başkanı olan Gaston Thorn başkanlığında Tunus, İsrail, Lübnan, Suriye, Ürdün, Kuveyt, Irak, Suudi Arabistan ve Mısır gibi bölge ülkelere ziyaretlerde bulunurken; ikinci misyon olan Hollanda Dışişleri Bakanı ve aynı zamanda AT dönem başkanı olan Christoph Albert Van der Klaauw başkanlığındaki misyon İsrail, Lübnan, Suriye, Irak ve Mısır gibi bölge ülkelere ziyaretlerde bulunmuştur. Bu ziyaretlerde Arap ülkeleri Avrupalıların başlatacağı bir barış girişimine olumlu yaklaşırken İsrail tarafı Venedik deklarasyonunun etkisiyle böyle bir girişime kesinlikle karşı olduğunu bildirmiştir. İsrail'in bu olumsuz tavrı daha başlangıçta böyle bir girişimin ölü doğmasına neden olacağı için AT üyesi devletler böyle bir barış inisiyatifi başlatmaktan vazgeçmişlerdir.

1980'li yıllar gerek AT açısından gerekse ABD açısından Arap-İsrail Uyuşmazlığının ikinci planda kaldığı bir dönem olmuştur. AT açısından 1970'li yıllarda Arap-İsrail Uyuşmazlığının çözümüne yönelik ortak bir Avrupa duruşu ve ortak bir barış inisiyatifinin en büyük destekçisi olan Fransa'daki iktidar değişikliği sonucu Sosyalist François

Mitterrand'ın iktidara gelişı ile bu ülkenin tutumu köklü bir değişikliğe uğramıştır. Mitterrand, ortak bir Avrupa inisiyatifi yerine Fransa'nın kendi başına bir takım barış girişimlerinde bulunmasını savunmuş ve AT'nin sıklıkla vurguladığı sorunun bütün tarafların katıldığı kapsamlı ve çok taraflı bir uluslararası barış konferansı ile çözülmesi gerektiği görüşü yerine ABD tarafından savunulan taraf olan devletlerin ikili düzeyde yapacakları anlaşmalarla sorunun adım adım çözülmesi gerektiği görüşünü savunmuştur.¹⁵ Bu nedenle 1980'ler boyunca AT tarafında Venedik deklarasyonunda geçen temel ilkeleri bir kez daha vurgulayan bir takım deklarasyonlar dışında önemli bir girişim olmamıştır.

ABD açısından ise Jimmy Carter'ın yerine başkan seçilen Ronald Reagan'ın temel önceliği Sovyetler ile yürütölen küresel mücadele olmuş ve Reagan yönetimi, Sovyetlerin Orta Doğu bölgesine nüfuz etmesine imkan verecek en önemli istikrarsızlık kaynağı olarak gördüğu İran-İrak Savaşına öncelik vermiştir.¹⁶ Bu nedenle de Reagan yönetimi açısından Arap-İsrail Uyuşmazlığı ikinci plana itilmiştir. Reagan yönetimi, sadece 1982 eylölünde Ürdün kontrolünde Gazze ve Batı Şeria'da yaşayan Filistinlilere özerklik öngören ve İsrail'in işgal ettiği topraklardaki yerleşim politikalarını derhal durdurması çağrısında bulunan bir barış planı önermiştir. Ancak bu plan gerek Filistin tarafı gerekse İsrail tarafından reddedilmiştir. Daha sonraki dönemde Reagan yönetimi herhangi bir şekilde soruna müdahil olmamıştır.

1990'lı Yıllarda Madrid Barış Süreci Sonrasında AB ile ABD'nin Uyuşmazlığa Yönelik Yaklaşımlarındaki Yakınlaşma

1990'lı yılların başında gerek uluslararası alanda gerekse bölgede gerçekleşen önemli değişiklikler 1991 yılının ekim ayında Madrid konferansı ile başlayıp İsrail ve Filistinliler arasındaki Oslo Barış Süreci ve İsrail ve Ürdün arasında 26 Ekim 1994'te imzalanan

barış anlaşmasının önünü açacak olan barış sürecine zemin hazırlamıştır. Uluslararası anlamda Soğuk Savaşın bitişi ile birlikte ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki rekabetinin sona ermesi, bugüne kadar bölgede nüfuz mücadelesi veren iki aktörün çatışma yerine işbirliğine yönelmesinin önünü açmıştır.¹⁷ Nitekim her ne kadar Madrid Barış Süreci bir Amerikan inisiyatifi olarak görülse de Sovyetler Birliği, ABD ile birlikte sürecin ortak sponsoru olmuştur. Bölgesel anlamda ise 1991'deki Körfez Savaşı ABD'nin üstün askeri gücünü ve bölgedeki Mısır ve Suriye gibi Arap ülkelerinin uluslararası koalisyonun bir parçası olarak Irak gibi yine bir Arap devlete karşı seferber edebilme kapasitesini gözler önüne sermiştir.¹⁸ Bu ortamda ABD Başkanı George Bush ABD öncülüğünde bir barış sürecinin başlatılması için uygun zaman olduğuna karar vermiştir. George Bush'un barış inisiyatifi esasında AT üyesi devletlerin 1970'li yıllardan beri savunduğu Uyuşmazlığa soruna taraf olan

Barış Süreci kapsamlı bir barış anlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmasa da Oslo Barış Süreci olarak adlandırılan İsrail-Filistin barış süreci ve İsrail-Ürdün barış anlaşmasına zemin hazırlamıştır. Madrid konferansına her ne kadar Filistin tarafı İsrail'in kabul etmemesi sonucu bağımsız bir taraf olarak değil Ürdün delegasyonunun bir parçası olarak katılmış olsa da daha sonra Oslo Barış Sürecine FKÖ Filistin halkının temsilcisi olarak katılmış ve 13 Eylül 1993'te Washington'da İsrail ve FKÖ arasında imzalanan Oslo Anlaşması ile iki taraf birbirlerini resmi olarak tanımışlardır. İki taraf arasında 9 Eylül 1993 tarihinde imzalanan karşılıklı tanıma mektupları ile İsrail tarafı FKÖ'yü Filistin halkının resmi temsilcisi olarak tanıırken, FKÖ de İsrail'in varolma hakkını tanımış ve terörizm, şiddet ve İsrail'in ortadan kaldırılması konusundaki isteğini reddetmiştir. Bu açıdan da AB üyesi devletlerin uzun süredir savunduğu FKÖ'nün Filistin halkının temsilcisi olarak tanınıp barış sürecine dahil olması çağırısı

“Trump'ın Aralık 2017'de Kudüs'ü İsrail devletinin başkenti olarak tanınması ve sonrasında Tel Aviv'deki ABD büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı alması Trump'ın seçim öncesi vaatlerini yerine getirmesinin ötesinde ABD yönetimlerinin bugüne kadar benimsemiş olduğu tutumdan ciddi bir kopuşu simgelemektedir.”

bütün aktörlerin dahil olduğu bir uluslararası barış konferansı sonucu kapsamlı bir çözüm bulunması ve İsrail'in güvenliği ve Arap ülkeleri tarafından bir devlet olarak tanınması yanında Filistinlilerin meşru siyasi haklarının tanınması ilkelerine dayanmaktaydı. Bu açıdan ABD yönetimi sorunun çözümü konusunda AT üyesi devletlerle aynı çizgiye gelmiştir. Başkan Bush konferansın temel amacını, İsrail ve Arap devletleri ve İsrail ve Filistinliler arasındaki uçurumu kapatarak gelecekteki barış müzakerelerine zemin hazırlamak olarak açıklamıştır.¹⁹ Bu açıdan da süreç önemli ölçüde başarılı olmuştur. Her ne kadar Madrid

gerçekleşmiştir.

George Bush döneminde başlatılan Madrid Barış Süreci, Bill Clinton'ın başkanlığı döneminde imzalanan Oslo Barış Anlaşması ile devam etmiş ve gerek ABD gerekse AB bu iki sürecin ilerlemesi konusunda önemli bir çaba göstermişlerdir. Ancak Oslo sürecinin önemli aktörlerinden İsrail Başbakanı Yitzhak Rabin'in aşırı sağcı bir yahudi tarafından suikast sonucu öldürülmesi ve 1996 mayısında İsrail'de yapılan seçimleri Oslo Barış Sürecine karşı olan Binyamin Netenyahu liderliğindeki Likud Partisinin kazanması barış sürecini çıkmaza sokmuştur. Her ne kadar Clinton yönetimi ve

AB, süreci yeniden canlandırma konusunda girişimlerde bulunsalar da Netanyahu'nun başkanlığı döneminde bir ilerleme sağlanamamıştır. 1999 Mayısında İsrail'de yapılan seçimleri Ehud Barak liderliğindeki İşçi Partisinin kazanması sonrasında barış umutları artmış ancak ABD Başkanı Bill Clinton'ın arabuluculuğunda 11-25 Temmuz 2000 tarihleri arasında Ehud Barak ve Yaser Arafat arasında Camp David'te yürütölen doğrudan müzakereler Doğu Kudüs'ün statüsü konusunda bir uzlaşuya varılamaması sonucu sonuçsuz kalmıştır. Daha sonrasında Likud lideri Ariel Şaron'un 28 Eylül 2000 tarihinde Harem-i Şerif'e İsrail güvenlik güçleri ile birlikte yapmış olduğu ziyaret sonrasında İsrail ve Filistinliler arasında gerilimin artması 2. İntifada olarak adlandırılan El-Aksa İntifadasının başlamasına neden olmuştur. Bu süreçte rayından çıkan hatta bitme noktasına gelen barış sürecini tekrar rayına oturtmak amacıyla Clinton yönetimi ve AB temsilcilerinin çabaları başarısız olmuştur.

2001 yılında ABD'de başkanlık görevini devralan George W. Bush, babası George Bush ve selefi Bill Clinton'ın aksine Orta

Doğu'ya yönelik stratejisinde Arap-İsrail Uyuşmazlığının çözümünü stratejik bir öncelik olarak görmemiş ve bu nedenle de 11 Eylül Terör saldırılarına kadar geçen süreçte Uyuşmazlığa pek fazla müdahil olmamıştır. Bu yönden Reagan yönetimine benzer bir tutum sergilemiştir. Ancak 11 Eylül Saldırılarından sonra bu Uyuşmazlığın devamının İsrail'in Batılı destekçilerine yönelik nefreti beslediği ve terör saldırılarına neden olduğu gerçeğiyle yüzleşen ABD yönetimi soruna öncelik vermeye başlamıştır.²⁰ Bu ortamda, ABD yönetimi, Emekli General Anthony C. Zinni'yi bölgeye İsrail ve Filistinliler arasındaki çatışmalara son verilmesi konusunda arabuluculuk yapmak üzere göndermiş, ancak bu girişim başarısız olmuştur. Aynı dönemde başta AB Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana ve AB dönem başkanlığını üslenen İspanya'nın Dışişleri Bakanı Josep Pique gibi AB temsilcilerinin arabulucuk girişimleri de başarısız olmuştur.

Bu girişimlerin sonuçsuz kalması sonrasında 10 Nisan 2002 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, BM Genel Sekreteri Kofi Annan,



Rusya Dışişleri Bakanı İgor Ivanov ve AB'yi temsilen katılan AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana ve AB dönem başkanlığını üstlenen İspanya'nın Dışişleri Bakanı Josep Pique İsrail-Filistin Uyuşmazlığının çözümüne yönelik arabuluculuk faaliyetlerinde eşgüdümü sağlamak amacıyla Madrid'te bir araya gelmişler ve Orta Doğu Dörtlüsü olarak bilinen mekanizmayı oluşturmuşlardır. Bu yapının oluşturulmasıyla Trump'ın başkanlık dönemine kadar geçen sürede ABD ve AB'nin Uyuşmazlığın çözümüne yönelik tutumlarında tam bir uyumun gözlemlendiği bir dönem yaşanmıştır. Orta Doğu Dörtlüsü gerçekleştirdiği ilk toplantının sonunda ilan ettiği bir bildiri ile İsrail ve Filistin arasındaki sorunun BM Güvenlik

İki devletli barış formülü temelinde sorunun çözülmesi amacıyla Orta Doğu Dörtlüsü üyeleri 16 Temmuz 2002 tarihinde Yol Haritası olarak adlandırılan 3 aşamadan oluşan ve 2005 yılı itibarıyla İsrail-Filistin Uyuşmazlığına adil ve kalıcı bir çözüm bulunması ile sonuçlanması amaçlanan barış planını ortaya koymuşlardır. Buna göre ilk iki aşamada gelecekte kurulacak olan Filistin devletinin inşa süreci tamamlanacak son aşamada da karşılıklı müzakereler sonunda varılacak uzlaşma ile soruna adil ve kalıcı bir çözüm bulunacaktı. Hazırlanan bu planın gerek İsrail gerekse Filistin tarafına kabul ettirilmesi görevini ABD başkanı Bush üstlenmiş ve her iki tarafın da bazı çekinceleri olmasına rağmen 2003 Haziranında Akabe'de her iki tarafın liderleri ile gerçekleştirdiği toplantı

“AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, AB üyesi devletlerin, Trump yönetiminin Kudüs kararına yönelik tavrını açıklarken bu kararı kesinlikle desteklemediklerini; bu meslede Birliğin tavrının net olduğunu: İsrail-Filistin Uyuşmazlığına yönelik tek gerçekçi çözümün Kudüs'ün hem İsrail hem de Filistin devletinin başkenti olacağı iki devletli çözüm olduğunu vurgulamıştır. Mogherini ayrıca “bu karar bizleri mevcut durumdan daha karanlık dönemlere götürme potansiyeli taşımaktadır” vurgusu yapmıştır.”

Konseyi kararları temelinde “barış için toprak” ilkesine bağlı olarak çözülmesi gerektiği vurgusunu yapmıştır. Ayrıca, soruna adil ve kalıcı bir çözümün, güvenli ve tanınmış sınırlar içinde yanyana yaşayacak iki devlet vizyonu temelinde bulunması gerektiği vurgulanmıştır. İki devletli çözüm olarak adlandırılan bu barış formülü bundan sonra ABD ve AB'nin sorunun çözümüne yönelik çabalarında temel aldıkları bir ilke olmuştur. Ayrıca, bu ilke BM Güvenlik Konseyi'nin 12 Mart 2002 tarihli 1397 sayılı ve 19 Kasım 2003 tarihli 1515 sayılı kararları ile de BM Güvenlik Konseyi üyeleri tarafından da bir kez daha onaylanmış ve BM üyesi bütün ülkeler açısından hukuki anlamda bağlayıcı bir ilke haline gelmiştir.

sonucu taraflara Yol Haritasını kabul ettirmiştir. Bundan sonraki süreçte gerek ABD gerekse AB Yol Haritasının istenen hedefe ulaşması için ciddi çaba göstermiştir. Özellikle AB bu dönemde Filistin'in devlet inşa sürecine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu çabalara rağmen İsrail'in, Yol Haritasından sapan 2005 yılında uyguladığı Gazze'den tek taraflı olarak çekilme planı, Batı Şeria'da inşaatına başladığı İsrail tarafından Güvenlik Duvarı olarak adlandırılan duvarın inşaatı ve işgal altında tuttuğu Filistin topraklarındaki yeni yerleşim yerleri inşa etme faaliyetlerini sürdürmesi Yol Haritasında istenen ilerlemenin sağlanamamasına neden olmuştur. İsrail'in bu girişimleri, Yol Haritasının temelini oluşturan iki devletli çözümü imkansız

hale getirmeye başlamış ve Yol Haritası bir nevi çıkmaz sokağa girmiştir. Bundan sonraki süreçte gerek ABD'nin gerekse AB'nin Yol Haritasını hayat geçirmek için yaptığı girişimler sonuçsuz kalmıştır. Özellikle 2007 Kasım ayında ABD Başkanı Bush'un davetiyle İsrail ve Filistin tarafı dahil Mısır, Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, AB, BM, Arap Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı, IMF, Dünya Bankası gibi 49 devlet ve uluslararası örgütün katılımıyla toplanan Annapolis Konferansı sonucunda İsrail ve Filistin tarafı Yol Haritasının uygulanması ve iki taraflı müzakerelerin devamı konusunda anlaşmaya varmış olsalar da bundan sonraki süreçte yapılan ikili görüşmelerde istenen ilerleme sağlanamamış ve İsrail'in 2008 yılı sonunda başlatmış olduğu Dökme Kurşun Operasyonu Annapolis sürecinin sonunu getirmiştir.

2009 yılında ABD'de başkanlık koltuğuna oturan Barak Obama döneminde de ABD ilki 2010-2011, ikincisi 2013-2014 döneminde olmak üzere iki barış girişimde bulunmuş ancak bu iki girişim de İsrail yönetiminin işgal altında tuttuğu Filistin topraklarındaki yeni yerleşim yerleri inşa etme faaliyetlerine son vermemesi nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Barak Obama döneminde de ABD ile AB arasında sorunun iki devletli ve Uyuşmazlığa ilişkin BM Güvenlik Konseyi kararları temelinde bir çözüm bulunması noktasında tam bir uyum olduğu gözlenmiştir.

Trump'ın Kudüs Kararına Karşı AB'nin Tutumu

2016 yılı kasım ayında yapılan seçimler sonrasında ABD'nin 45. başkanı seçilen Donald Trump daha seçim kampanyası döneminde seçimleri kazanması halinde ABD'nin İsrail nezdindeki büyükelçiliğini Tel Aviv'den Kudüs'e taşıyacağına dair vaatlerde bulunmuş ve bu sayede Evanjelik Hristiyanlar ve İsrail yanlısı Cumhuriyetçilerden ciddi bir destek görmüştür. Daha önceki başkanlar da seçim kampanyalarında benzer vaatlerde bulunmuş

olsalar da başkan seçildikten sonra bu vaatlerini yerine getirmemişlerdir. Bu açıdan, Trump'ın Aralık 2017'de Kudüs'ü İsrail devletinin başkenti olarak tanınması ve sonrasında Tel Aviv'deki ABD büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı alması Trump'ın seçim öncesi vaatlerini yerine getirmesinin ötesinde ABD yönetimlerinin bugüne kadar benimsemiş olduğu tutumdan ciddi bir kopuşu simgelemektedir. Esasında Trump'ın kararı 8 Kasım 1995 tarihinde Amerikan Kongresi tarafından onaylanan ve Kudüs'ün İsrail devletinin başkenti olarak tanınması ve ABD büyükelçiliğinin en geç 31 Mayıs 1999 tarihine kadar Kudüs'e taşınmasını öngören "Kudüs Büyükelçilik Yasası"nın bir ABD başkanı tarafından yürürlüğe konmasını ifade etmektedir. Bugüne kadarki Amerikan başkanları yine aynı yasanın kendilerine verdiği ABD'nin ulusal güvenlik çıkarlarını korumak amacıyla bu yasanın uygulanmasını her 6 ayda bir askıya alma yani feragat yetkisini kullanarak uygulamamışlardır. Bundaki temel neden ise İsrail-Filistin Uyuşmazlığına nihai bir çözüm bulunmadan atılacak bir adımın ABD'nin bölgedeki ulusal güvenlik çıkarlarını tehlikeye sokacağı, ABD'nin Arap ve İslam dünyasıyla ilişkilerini bozacağı ve Orta Doğu barış sürecinin geleceğini tehlikeye atacağına yönelik endişelerdi. Bu kararın ardından gerek Filistinliler gerekse İslam dünyasından gelen sert tepkiler gerekse Filistin ve İsrail arasında artan gerilim ve şiddet olaylarının baş göstermesi daha önceki ABD yönetimlerinin bu kararı erteleme konusunda ne kadar da haklı olduklarını açık bir şekilde göstermiştir. Bu karar uzun süredir ilerlemeyen barış sürecine ciddi bir darbe indirmiş ve bölgedeki çatışmaları artırdığı gibi barış umutlarını azaltmıştır.

Trump'ın, ABD yönetimlerinin bugüne kadar benimsemiş olduğu tutumdan ciddi bir kopuşu temsil eden Kudüs kararı aynı zamanda Yahudi lobisinin ABD'nin genelde Orta Doğu özelde ise Arap-İsrail Uyuşmazlığına yönelik politikasının şekillenmesinde daha önce hiç olmadığı kadar büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bugüne kadarki ABD yönetimleri her ne kadar İsrail'in bölgedeki çıkarlarına zarar

verecek bir politika izlemekten kaçınırsalar da bunu yaparken Trump döneminde alınan Kudüs kararı ve İran ile yapılan nükleer anlaşmadan çekilme kararı gibi ABD'nin bölgedeki ulusal çıkarlarını tehlikeye sokacak adımlar atmaktan da kaçınmışlardır. Bu açıdan Trump bu kararları ile bu geleneği bozmuştur. Bu noktada Kudüs kararının alınmasında, Trump'ın seçim kampanyasında kendisine mali anlamda büyük destek veren Yahudi lobisine verdiği sözü tutma isteğinin yanında özellikle Rusya'nın ABD seçimlerine müdahalesi konusunda iç politikada köşeye sıkışması ve görevden azledilme tartışmalarının arttığı bir dönemde Trump'ın Amerikan siyaseti ve özellikle ABD Kongresi üzerinde önemli bir nüfuzla sahip olan Yahudi lobisinin desteğini arkasına alma istediğinin de önemli bir faktör olduğunu söyleyebiliriz. Trump'ın bu kararı almasında uzun yıllardır ABD büyükelçiliğinin Kudüs'e taşınması konusunda çaba gösteren, daha seçim kampanyası esnasında Trump'tan bu sözü aldığı iddiasında bulunan ve Trump'ın seçim kampanyasına büyük miktarda mali destek sağlayan ABD'li dolar milyarderleri ve Yahudi lobisinin önemli isimlerinden olan Sheldon Adelson'ın önemli bir etkisi olduğu da çokça dile getirilen iddialardan biri olmuştur.²¹

Trump'ın bu kararı sadece İslam ve Arap dünyası değil genel anlamda uluslararası kamuoyu tarafından da kabul görmemiştir. 21 Aralık 2017 tarihinde BM Genel Kurulunda yapılan oylamada ABD'nin Kudüs kararı oylamaya katılan devletlerin 128'inin olumlu oyu ile hükümümüz sayılmış, Kudüs'ün statüsünün tek tarafı olarak değiştirilmesine yönelik hiçbir kararın kabul edilmeyeceği vurgulanmış ve devletlere elçiliklerini Kudüs'e taşımamaları konusunda çağrıda bulunulmuştur. Bu oylama öncesi ABD'nin olumlu oy kullanacak ülkelere yönelik yardımlarını keseceğine dair yapmış olduğu tehditlere rağmen oylamaya katılan ülkelerden sadece 9'u karar tasarısı aleyhine oy kullanırken 35'i ise çekimser kalmıştır.

Bu noktada çalışmamızın odak noktası olan AB üyesi devletlerin tutumlarına bakacak

olursak BM Genel Kurulunda yapılan oylamada Hırvatistan ve Çek Cumhuriyeti çekimser oy kullanırken aralarında Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Portekiz, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç ve Birleşik Krallığın bulunduğu 22 devlet karar tasarısı lehinde oy kullanmış, Romanya, Polonya, Macaristan ve Letonya ise oylamada yer almamıştır. Bu açıdan AB üyesi devletlerin önemli bir çoğunluğunun ABD'nin Kudüs kararının karşısında olduğu görülürken çekimser kalan veya oylamaya katılmayan azınlığın ise ABD ile olan iyi ilişkilerini bozmamak amacıyla böyle bir tutum takındıkları sonucuna varabiliriz.

AB üyesi devletlerin BM'deki bu tutumuna ek olarak AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini 7 Aralık 2017'de ABD Dışişleri Bakanı Rex Tillerson ile yaptığı görüşme sonrasında bütün AB üyesi devletlerin dışişleri bakanları adına yaptığı açıklamada, AB üyesi devletlerin, Trump yönetiminin Kudüs kararını kesinlikle desteklemediğini; bu meslede Birliğin tavrının net olduğunu: İsrail-Filistin Uyuşmazlığına yönelik tek gerçekçi çözümün Kudüs'ün hem İsrail hem de Filistin devletinin başkenti olacağı iki devletli çözüm olduğunu belirtmiştir. Mogherini, AB'nin Kudüs'ün statüsünün tek tarafı olarak değiştirecek hiçbir düzenlemeyi desteklemeyeceğini, soruna nihai bir çözüm bulunmadan AB üyesi devletlerin Kudüs'ü İsrail devletinin başkenti olarak tanımayacaklarını ve Kudüs'ün statüsü ile ilgili kararın İsrail ve Filistin arasında yürütülecek görüşmeler sonrasında ancak belirlenebileceğini vurgulamıştır. Bunun yanında Mogherini sorunun BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde 1967 öncesi sınırlar temelinde çözülmesi gerektiğini vurguladıktan sonra tıpkı Kudüs'ün statüsünde olduğu gibi bu sınırlarda yapılacak herhangi bir değişikliğin de ancak İsrail ve Filistin arasında yürütülecek müzakereler neticesinde iki tarafın rızası ile

olması gerektiğini bir kez daha vurgulamıştır. Mogherini soruna adil ve kalıcı çözümün ancak her iki tarafın da beklentilerini karşılayacak bir çözüm bulunmasıyla sağlanabileceğinin altını çizmiştir. Mogherini ayrıca Trump yönetiminin bu kararından duyduğu endişeyi dile getirirken “bu karar bizleri mevcut durumdan daha karanlık dönemlere götürme potansiyeli taşımaktadır” vurgusu yapmıştır. Bu karardan dolayı AB üyesi devletlerin temel endişeleri bu karardan sonra İsrail ve Filistinliler arasında yaşanacak çatışmalar ve artacak şiddetin bölgede istikrarsızlık ve güvensizliğe neden olacağı ve bunun da uzun vadede AB üyesi devletlerin güvenliği ve istikrarı için bir tehdit oluşturacağıydı. AB üyesi devletler, bu karar sonrasında bölgede yaşanacak istikrarsızlığın radikal grupların güçlenmesine yol açacağı ve bunun da uzun vadede Avrupa’da yeni terör saldırılarını tetikleyebileceği ve yine artan istikrarsızlığın bölgeden Avrupa’ya yönelik güçü artırabileceğinden endişe duymaktadırlar.

AB üyesi devletler için diğer bir endişe kaynağı da Avrupa’daki antisemitizm yani Yahudi düşmanlığının bu karar sonrasında yükselişe geçmesidir. Özellikle karar sonrasında Avrupa’nın değişik ülkelerinde yapılan gösterilerde Yahudi karşıtı sloganların atılması ve İsveç’te bir Sinagoga ve Hollanda’da bir Yahudi restoranına yapılan saldırılar bu endişenin yersiz olmadığını göstermiştir. AB üyesi devletler, Avrupa’daki aşırı sağ ve yabancı düşmanı kesimlerin yanında Arap ve Müslümanlar arasında da Yahudi düşmanlığının artış göstermesinin uzun vadede Müslüman ve Yahudi topluluklar arasında yeni bir ayrışma ve çatışmaya neden olarak Avrupa’daki barış ve istikrarı tehdit edeceğinden endişe duymaktadırlar. Bu nedenle de gerek AB’nin resmi temsilcileri gerekse AB üyesi ülke liderleri Trump’ın Kudüs kararına yönelik eleştirel söylemlerinde dikkatli bir dil kullanmakta ve öncelikle antisemitizme Avrupa’da artık yer olmadığını ve bunu kesinlikle reddettiklerini vurguladıktan sonra eleştirilerinin bir Yahudi ya da İsrail karşıtlığının ifadesi değil İsrail devletinin izlemiş olduğu politikalara yönelik

bir eleştiri olduğu vurgusunu yapmaktadırlar. AB üyesi devletler, Uyuşmazlığa her iki tarafın da rızasına dayanan adil ve kalıcı bir çözüm bulunmasının hem Orta Doğu bölgesinin hem de Avrupa’nın istikrar ve barışı için gerekli olduğunu sıklıkla vurgulamaktadırlar.

Mogherini’nin, Trump’ın Kudüs kararına ilişkin açıklamalarına ve başta Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık gibi Birliğin başat aktörleri olmak üzere üye devletlerin çoğunluğunun Trump’ın kararını desteklememesine rağmen geçen zaman içinde AB üyesi devletler Trump’ın kararına karşı ortak bir bildiri üzerinde uzlaşamamışlardır. Trump’ın kararını kınamak amacıyla hazırlanan bildiri taslağı Romanya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti gibi daha önce Trump’ın kararını geçersiz ilan eden BM Genel Kurul kararına ilişkin oylamaya katılmayan ya da oylamada çekimser kalan devletler tarafından engellenmiştir. Her üç devlet de AB’nin bu konuya doğrudan müdahil olması için bir neden bulunmadığını savunurken esasında ABD ve İsrail ile ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlamaktadırlar.²² Bu üç devlet içinde Çek Cumhuriyet, AB’nin ortak tutumu olan Kudüs’ün hem İsrail hem de Filistin devletinin başkenti olacağı iki devletli çözümü desteklediklerini ve büyükelçiliklerini Kudüs’e taşıma gibi bir niyetleri olmadığını vurgulasa da 2017 aralık ayında Kudüs’ü 1967 sınırları temelinde İsrail’in başkenti olarak tanımış ve sembolik bir jest olarak da 29 Mayıs’ta Kudüs’te bir fahri konsolosluk açmıştır.²³ Romanya ve Macaristan ise Çek Cumhuriyeti gibi AB’nin ortak tutumu olan iki devletli çözümü desteklediklerini vurgulasalar da dış politikalarının iki temel direği olan AB üyeliği ve ABD ile olan ittifaktan herhangi birine zarar verecek bir durumdan kaçınmak amacıyla böyle bir bildiriye karşı olduklarını vurgulamışlardır.²⁴ Her iki devlet de şu an için Trump’ın kararını takip ederek Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanıma ve büyükelçiliklerini Kudüs’e taşıma konusuna bir irade beyanında bulunmasa da gelecekteki tavırlarının ne olacağı halen belirsizdir. Bu süreçte, bu üç devletin büyükelçileri Avusturya büyükelçisi ile birlikte

14 Mayıs'ta Kudüs'teki ABD büyükelçiliğinin açılışı onuruna verilen resepsiyona katılarak diğer AB üyesi devletlerden farklı bir tutum takındıklarını bir kez daha göstermişlerdir. Bu üç devletin takındığı tavır, Trump'ın kararını takip edip Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıyarak büyükelçiliklerini Kudüs'e taşıma kararı almasalar da bu karar konusunda ABD'nin karşısında durma konusunda isteksiz olduklarını göstermektedir. Bu açıdan da AB içinde Trump'ın kararına karşı tam bir birlik oluştuğunu söyleyemeyiz. Uzun vadede bu devletlerin kararlarını değiştirip Trump'ın kararını takip edip etmeyeceklerini ya da onlara başka AB üyesi devletlerin katılıp katılmayacaklarını zaman içinde göreceğiz. Bu noktada, AB içindeki dengeler ve bu devletlerin AB üyeliği ve ABD ile olan ittifak ve İsrail ile olan ilişkilere ilişkin yapacakları stratejik hesaplamalar belirleyici olacaktır.

Sonuç

AB'nin Arap-İsrail Uyuşmazlığına yönelik politikasının dayandığı temel ilkeler 1970'lerden bugüne kadar geçen sürede belirli bir süreklilik göstermiştir. AB, Uyuşmazlığın, barış için toprak, güç kullanımı yolu ile toprak ilhakının reddi, insan haklarına saygı, terörizmin tüm şekillerinin reddi, komşular arası iyi ilişkiler, mevcut anlaşmalara uyulması, sonuç vermeyen tek taraflı inisiyatiflerin reddi ilkeleri çerçevesinde çözülmesini savunagelmıştır. AB yetkililerinin resmi açıklamaları ve Birliğin soruna ilişkin resmi dokümentlerinde Uyuşmazlığın BM Güvenlik Konseyi kararları ve uluslararası hukuk çerçevesinde çözülmesi gerektiği ve Kudüs'ün statüsünü değiştirecek herhangi bir tek taraflı eylemin Birlik tarafından kabul edilmeyeceği sürekli olarak vurgulanmıştır. Bu temel ilkeler çerçevesinde AB soruna adil ve kalıcı bir çözüm getirebilecek barış formülünün bir tarafta İsrail devleti diğer tarafta da başkenti Doğu Kudüs olan ve İsrail ve diğer komşuları ile bir arada barış ve güvenlik içinde yaşayacak egemen, bağımsız, demokratik ve kendi ayakları üzerinde durabilen bir Filistin

devleti kurulmasına dayanan iki devletli çözüm olduğunu savunagelmıştır. Trump'ın kararı sonrasında Federica Mogherini'nin açıklamaları da bu kararın Birliğin resmi pozisyonunda herhangi bir değişikliğe neden olmayacağını göstermektedir.

Esasında iki devletli çözüm formülü ABD tarafından da 1990'lı yıllarda başlayan Oslo Barış sürecinden bu yana kabul görmüş ve desteklenmiştir. Özellikle 2002 yılında Orta Doğu Dörtlüsü tarafından ortaya konan iki devletli çözümü esas alan Yol Haritasından bugüne kadar geçen süreçte ABD ve AB'nin yakın bir işbirliği ve uyum içinde olduğunu görmekteyiz. Trump'ın Kudüs kararından sonra iki devletli çözüm planının geleceğinin ne olacağı sorusu en çok merak edilen sorulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Trump, Kudüs kararını açıklarken yaptığı konuşmada eğer taraflar üzerinde uzlaşırsa ABD yönetiminin iki devletli çözümü destekleyeceğini vurgulasa da bu iki devletli çözümün şu an için öngörülen ve Kudüs'ün paylaşımına dayanan çözümden farklı olacağı çıkarımında bulunabiliriz. Nitekim bugüne kadar ABD ve AB tarafından desteklenen iki devletli çözüm Kudüs'ün paylaşıldığı ve batısının İsrail devletine, doğusunun ise kurulacak Filistin devletine ait olduğu bir çözümdü ancak ABD'nin Uyuşmazlığa nihai çözüm bulunmadan ve Filistin tarafının rızası olmadan Kudüs'ü bir bütün olarak İsrail'in başkenti olarak tanıması bundan sonraki süreçte ABD yönetiminin kafasındaki iki devletli barış formülünde başkenti Doğu Kudüs olan bir Filistin devleti olmadığını söyleyebiliriz. Böyle bir formülün Filistin tarafından kesin olarak kabul edilmeyeceği ve Filistin tarafından kabul edilmeyen bir çözümün de soruna adil ve kalıcı bir çözüm getirmeyeceği açıktır. AB açısından ise her ne kadar Birliğin resmi ağızları gerek Kudüs'ün statüsü gerekse mevcut iki devletli çözüm formülü konusunda resmi pozisyonda herhangi değişikliğin olmayacağı vurgusunu yapsalar da Çek Cumhuriyeti, Romanya ve Macaristan gibi devletlerin resmi pozisyonundan ayrılan tutumları gelecekte Birlik içinde 2003

yılında ABD'nin Irak operasyonu öncesinde yaşanan ve dönemin ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld tarafından Eski Avrupa-Yeni Avrupa ayrımı olarak adlandırılan bölünmeye benzer bir ayrışmaya neden olabileceğini söyleyebiliriz. Böyle bir durumun ortaya çıkması AB'yi tıpkı Irak krizinde olduğu gibi her üye devletin kendi başına hareket ettiği, bölünmüş, Uyuşmazlığın çözümüne yönelik inisiyatif alamayan, etkisiz bir aktör durumuna düşürebilir. Romanya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin Trump'ın kararını eleştiren ortak bir bildiri taslağının ilanına engel olmaları böyle bir durumun olasılıklar dahilinde olduğunu göstermektedir.

Trump'ın kararı sonrasında AB'nin desteğini almak amacıyla 2018 Ocağında Brüksel'i ziyaret eden Filistin lideri Mahmud Abbas AB üyesi devletlerden Filistin'i bir devlet olarak tanımalarını ve Kudüs kararı sonrasında kendileri açısından artık tarafsız bir arabulucu olma vasfını kaybetmiş olan ABD'nin yerini doldurmaları konusunda talepte bulunmuştur. Ancak Abbas her iki konuda da Brüksel'de istediği desteği bulamamış ve Mogherini tarafından Filistin'in devlet olarak tanınmasının üye devletlerin egemenlik haklarıyla ilgili olduğu vurgusu yapılmış ve AB'nin, ABD'nin yerine arabuluculuk rolünü üstlenmesi konusunda da Birliğin barışa yönelik çabalarda ABD de

dahil Orta Doğu Dörtlüsündeki ve bölgesel ortakları ile birlikte çok taraflı bir çerçevede çalışmaya devam edeceğinin altı çizilmiştir. Bu da Birliğin, Orta Doğu Dörtlüsü çerçevesi dışında tek başına bir barış inisiyatifi başlatma ya da arabuluculuk girişiminde bulunma gibi bir düşüncesinin olmadığını göstermektedir. Esasında bunun da gerçekçi bir yaklaşım olduğunu söylememiz mümkündür, çünkü AB'nin böyle bir arabuluculuk girişiminin, Birliği, uzun yıllardır Arap ve Filistin yanlısı olarak gören, Birliğin İsrail'in işgal altındaki topraklardaki yerleşim politikalarına yönelik eleştirilerinden ve Trump'ın Kudüs kararına karşı tutumundan rahatsız olan İsrail tarafından kabul edilmeyeceği açıktır. Trump'ın Kudüs kararı sonrasında uzun zamandır yerinde sayan barış sürecinin daha da çıkmaza girdiği bir dönemi yaşayacağımızı söyleyebiliriz. Bir tarafta Filistin tarafının Kudüs kararı sonrasında ABD'nin tarafsız bir arabulucu olma vasfını artık kaybettiği ve bu kararda ısrar ettikleri sürece ABD'li yetkilerle barış müzakereleri konusunda hiçbir şekilde görüşmeyeceklerini belirtmesi diğer tarafta ise İsrail'in en yakın müttefiki olarak gördüğü ABD dışında herhangi bir arabulucuyu kabul etmeme konusundaki uzun yıllardır devam eden ısrarı ışığında İsrail-Filistin barışı konusunda umutların azaldığı, Mogherini'nin deyimiyile daha karanlık bir döneme doğru yol aldığımızı söyleyebiliriz.

Kaynakça

A Survey of Arab-Israeli Relations, (Londra: Europa Publications Taylor and Francis Group, 2004).

Allen, David ve Hauri, Andrin, “The Euro-Arab Dialogue, the Venice Declaration, and Beyond: The Limits of a Distinct EC Policy, 1974-89”, Daniel Möckli ve Victor Mauer (der.), European-American Relations and the Middle East, From Suez to Iraq (Oxon: Routledge, 2011).

Dobson, Alan P. ve Marsh, Steve, US Foreign Policy Since 1945 (2. baskı) (Londra: Routledge, 2006).

Greilsammer, Ilan ve Weiler, Joseph, “European Political Cooperation and the Palestinian-Israeli Conflict: An Israeli Perspective” David Allen ve Alfred Pijpers (der.), European Foreign Policy-making and the Arab-Israeli Conflict (Lahey: Martinus Nijhoff Publishers, 1984).

Hudson, Michael C., “The United States in the Middle East”, Louise Fawcett (der.), International Relations of the Middle East (Oxford: Oxford University Press, 2013).

Ifestos, Panayiotis, European Political Cooperation: Towards a Framework of Supranational Diplomacy (Aldershot: Avebury, 1987).

Imperiali, Claude ve Agate, Pierre, “France”, David Allen ve Alfred Pijpers (der.), European Foreign Policy-making and the Arab-Israeli Conflict (Lahey: Martinus Nijhoff Publishers, 1984).

Jóźwiak, Veronika, Ogrodnik, Łukasz ve Pieńkowski, Jakub, “The Czech Republic, Romania and Hungary on the Relocation of the U.S. Embassy in Israel to Jerusalem”, The Polish Institute of International Affairs Bulletin, no. 83 (1154), 22 Haziran 2018. Erişim <http://www.pism.pl/publications/bulletin/no-83-1154>.

Kurtzer, Daniel C. vd., The Peace Puzzle: America’s Quest for Arab-Israeli Peace, 1989-2011 (New York: Cornell University Press, 2013).

Laipson, Ellen, “Europe’s Role in the Middle East: Enduring Ties, Emerging Opportunities”, Middle East Journal (Cilt 44, Sayı 1, 1990).

Marder, Murrey, “A ‘Homeland’ for Palestinians Seen As a Noteworthy Shift of Language”, The Washinton Post, 18 Mart 1977. https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1977/03/18/a-homeland-for-palestinians-seen-as-a-noteworthy-shift-of-language/1c76fecf-933e-4b05-8a7c-85302740069f/?utm_term=.3d24d9cce270.

Soetendorp, Ben, Foreign Policy in the European Union (Pearson Education Limited, Birleşik Krallık, 1999).

Sturkey, Douglas, The Limits of American Power: Prosecuting a Middle East Peace (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2007).

<https://www.nytimes.com/2017/12/06/us/politics/trump-embassy-jerusalem-israel.html>

<https://www.theguardian.com/us-news/2018/jun/08/sheldon-adelson-trump-middle-east-policy>.

Sonnot

- 1 Panayiotis Ifestos, *European Political Cooperation: Towards a Framework of Supranational Diplomacy*, (Aldershot: Avebury, 1987), 380.
- 2 A.e., 420.
- 3 Doküman ismini metnin manevi babası olarak kabul edilen dönemin Fransız Dışışleri Bakanı Maurice Schumann'dan almaktadır.
- 4 Ilan Greilsammer ve Joseph Weiler, "European Political Cooperation and the Palestinian-Israeli Conflict: An Israeli Perspective" David Allen ve Alfred Pijpers (der.), *European Foreign Policy-making and the Arab-Israeli Conflict* (Lahey: Martinus Nijhoff Publishers, 1984), 133.
- 5 A.e., 134-135; Ben Soetendorp, *Foreign Policy in the European Union* (Pearson Education Limited, Birleşik Krallık, 1999), 99.
- 6 Greilsammer ve Weiler, a.g.m.; Soetendorp, a.g.e.
- 7 Michael C. Hudson, "The United States in the Middle East", Louise Fawcett (der.), *International Relations of the Middle East* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 325.
- 8 Murrey Marder, "A 'Homeland' for Palestinians Seen As a Noteworthy Shift of Language", *The Washinton Post*, 18 Mart 1977. https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1977/03/18/a-homeland-for-palestinians-seen-as-a-noteworthy-shift-of-language/1c76fecf-933e-4b05-8a7c-85302740069f/?utm_term=.3d24d9cce270.
- 9 Ifestos, a.g.e., p. 452.
- 10 Ifestos, a.g.e., 456; Greilsammer ve Weiler, a.g.m., 142.
- 11 *A Survey of Arab-Israeli Relations*, (Londra: Europa Publications Taylor and Francis Group, 2004), 356.
- 12 Ellen Laipson, "Europe's Role in the Middle East: Enduring Ties, Emerging Opportunities", *Middle East Journal* (Cilt 44, Sayı 1, 1990), 11.

- 13 İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya arasında 29 Eylül 1938 tarihinde imzalanan Çekoslovakya'nın Südet bölgesinin Almanya'ya verilmesini öngören anlaşmadır.
- 14 Greilsammer ve Weiler, a.g.m., 145-146.
- 15 Claude Imperiali ve Pierre Agate, "France", David Allen ve Alfred Pijpers (der.), *European Foreign Policy-making and the Arab-Israeli Conflict* (Lahey: Martinus Nijhoff Publishers, 1984), 9.
- 16 David Allen ve Andrin Hauri, "The Euro-Arab Dialogue, the Venice Declaration, and Beyond: The Limits of a Distinct EC Policy, 1974-89", Daniel Möckli ve Victor Mauer (der.), *European-American Relations and the Middle East, From Suez to Iraq* (Oxon: Routledge, 2011), 100.
- 17 Daniel C. Kurtzer vd., *The Peace Puzzle: America's Quest for Arab-Israeli Peace, 1989-2011* (New York: Cornell University Press, 2013), 8.
- 18 A.e., 8.
- 19 Douglas Sturkey, *The Limits of American Power: Prosecuting a Middle East Peace* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2007), 34.
- 20 Alan P. Dobson ve Steve Marsh, *US Foreign Policy Since 1945* (2. baskı) (Londra: Routledge, 2006), 180.
- 21 <https://www.nytimes.com/2017/12/06/us/politics/trump-embassy-jerusalem-israel.html>.
<https://www.theguardian.com/us-news/2018/jun/08/sheldon-adelson-trump-middle-east-policy>.
- 22 Veronika Józwiak, Łukasz Ogrodnik ve Jakub Pieńkowski, "The Czech Republic, Romania and Hungary on the Relocation of the U.S. Embassy in Israel to Jerusalem", *The Polish Institute of International Affairs Bulletin*, no. 83 (1154), 22 Haziran 2018. Erişim <http://www.pism.pl/publications/bulletin/no-83-1154>.
- 23 A.e.
- 24 A.e.



ORSAM Yayınları

ORSAM, sürekli yayınları kapsamında Ortadoğu Analiz ve Ortadoğu Etütleri dergilerini yayınlamaktadır. İki aylık periyotlarla Türkçe olarak yayınlanan Ortadoğu Analiz, Ortadoğu'daki güncel gelişmelere dair uzman görüşlerine yer vermektedir. Ortadoğu Etütleri ORSAM'ın altı ayda bir yayınlanan uluslararası ilişkiler dergisidir. İngilizce ve Türkçe yayınlanan, hakemli ve akademik bir dergi olan Ortadoğu Etütleri, konularının uzmanı akademisyenlerin katkılarıyla oluşturulmaktadır. Alanında saygın, yerli ve yabancı akademisyenlerin makalelerinin yayımlandığı Ortadoğu Etütleri dergisi dünyanın başlıca sosyal bilimler indekslerinden Applied Sciences Index and Abstracts (ASSIA), EBSCO Host, Index Islamicus, International Bibliography of Social Sciences (IBBS), Worldwide Political Science Abstracts (WPSA) tarafından taranmaktadır.



ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Adresi : Mustafa Kemal Mah. 2128 Sk. No: 3 Çankaya, ANKARA
Telefon: +90 (312) 430 26 09 Faks: +90 (312) 430 39 48
Email: orsam@orsam.org.tr